

Yahya b. Hamza el-Alevî'nin et-Tirâz Adlı Eserinde Haber Cümlesi ve İsnad-ı Haberî Konularını İnceleme Yöntemi

Öz: Belâgat, sözün anlamlı, yerinde ve fasih bir şekilde kullanılması olarak tanımlanır ve dil âlimlerine göre ancak dil kurallarına uygun, düzgün cümlelerde ortaya çıkar. Bu ilim dalı, özellikle Kur'an'ın mucizevi yönünü açıklamak ve desteklemek amacıyla gelişmiştir. Belâgat, Sekkâkî'nin "*Miftâhu'l-'ulûm*" adlı eseriyle meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ana dala ayrılarak sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Sekkâkî'den sonra bu alanda öne çıkan isimlerden biri de Yahya b. Hamza el-Alevî'dir. Alevî, "*et-Tirâzu'l-mütezzâmin li-esrârî'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*" adlı eserinde kelam ve edebiyat ekollerini bir araya getirerek bu ilmin konularını detaylı bir şekilde inceler ve tartışır. Bu çalışmada Alevî'nin haber cümlesi ve isnâd konularını ele alış biçimi ve analiz yöntemleri incelenmektedir. Alevî, bazı belâgat âlimlerinin haber cümlesine dair tanımlarını eleştirir ve bu tanımların kısır döngü oluşturduğunu ve mantık kurallarına aykırı olduğunu savunur. Alevî, isnâd kavramını üç ana başlık altında değerlendirir: Zatî itibarıyla isnâd, haber veren itibarıyla isnâd ve ihtimal itibarıyla isnâd. Bu ayrımlar, bir cümlenin anlamını ve bağlamını açıklamada kritik bir role sahiptir. Ayrıca Alevî'nin bir fiilin fâile isnâdını dil bilgisel ve anlam açısından ele alarak üç farklı kategoriye ayırması, onun özgün bir düşünce yapısını ortaya koyduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Meânî, Haber, İsnâd, et-Tirâz.

Yahya b. Hamza al-Alawî's Method of Analysing the Subjects of News Sentence and İsnâd-ı Haberî in his work named al-Tirâz

Abstract: Balâgha is defined as the use of speech that is meaningful, appropriate, and eloquent, and according to linguistic scholars, it manifests only in correct sentences that adhere to linguistic rules. This discipline emerged particularly to explain and support the miraculous nature of the Qur'an. Balâgha gained a systematic structure with Sekkâkî's (d. 626/1229) work "*Miftâh al-'Ulûm*," where it was divided into three main branches: meânî, bayân and bedî'. After Sekkâkî, one of the prominent figures in this field was Yahyâ b. Hamza al-'Alawî (d. 749/1348). In his work, "*al-Tirâz al-Mutađammîn li Asrâr al-Balâgha wa 'Ulûm Haqâ'iq al-I'câz*," al-'Alawî brings together the theological and literary schools to thoroughly analyze and discuss the topics of this discipline. This study examines al-'Alawî's approach and methods of analysis concerning declarative sentences and the concept of isnâd. Al-'Alawî critiques the definitions provided by some balâgha scholars regarding declarative sentences, arguing that these definitions lead to circular reasoning and contradict logical principles. He evaluates the concept of isnâd under three main headings: attribution in its essence (isnâd zâti), attribution based on the speaker (isnâd bi-tibâr al-mukhbîr), and attribution based on possibility (isnâd bi-ihtimâl). These distinctions play a critical role in explaining the meaning and context of a sentence. Furthermore, al-'Alawî's categorization of attributing an action to its subject into three different categories from grammatical and semantic perspectives demonstrates his original approach to thought.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Meânî, Declarative sentence, İsnâd, al-Tirâz.

Adem
YENER* Eyüp
AKŞİT**

* Adem Yener, Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati, Lecturer, Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Yozgat, Turkey, ademyener08@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3813-8668.

** Eyüp Akşit, Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati, Associate Professor, İzmir Katip Celebi University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, İzmir, Turkey, aksiteyup@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-6301-4483.

Giriş

Belâgat, Arapça sözlüklerde “Bir yere ulaşmak, ulaştırmak, selamı götürmek, güzel söz söylemek, kelâmın açık-seçik, güzel ve fasîh olması” vb. manalara gelen belağa/بلغ fiilinin mastar formudur.¹ Terim olarak belâgat, biri “meleke (yetenek)” diğeri “ilim” olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Meleke olarak belâgat “kelâmın/sözün fasîh olmasıyla beraber muktezây-ı hale/yerinde yeterince ve adamına göre olmasına ya da mütekellimdeki belîğ söz söylemeye” denir.² İlim olarak belâgat, yerinde olması şartıyla düzgün, yerinde ve yeterince söz söyleme usûl ve kaidelerini inceleyen ilim dalıdır.³ Belâgat, diğeri İslami ilimlere göre daha geç bir zamanda teşekkül etmiş ve sistemleşmiştir. Tarihi seyri içerisinde Arap belâgatı Câhiliye, İslamiyet’in ilk dönemleri ve Emevîler Dönemi’nde şiir ve hitâbet gibi edebi alanlarda kendini açığa vurur. Kur’ân-ı Kerîm’i anlamaya yönelik yazılan eserlerde mecaz ve fesahat, beyân, bedî’, nakdü’s-şiir, belâgat, meânî gibi farklı isimlerle anılmıştır. Hicri VII. yüzyılda Sekkâkî (öl. 626/1229), yazmış olduğu *Miftâhu’l-’ulûm* isimli eserinde belâgatı meânî, beyân ve bedî’ olmak üzere üçe ayırarak bu ilmin sistemleşmesine büyük bir katkı sunmuştur.⁴

Belâgat alanında eser vermiş âlimlerden birisi Yahya b. Hamza el-Alevî’dir (öl. 749/1348). Müellif üç bölüme ayırdığı *et-Tırâzü’l-mütezzammin li-esrâri’l-belâga ve ’ulûmi hakâiki’l-i’câz* adlı eserinin ikinci bölümünde meânî, beyân ve bedî’ ilimlerini incelemiştir. Bu çalışmanın çerçevesi, müellifin eserinde genişçe yer verdiği meânî ilminin önemli alt başlıklarından birisi olan haber ve isnâd konularıdır.

1. et-Tırâz

Alevî, ez-Zemahşerî’nin (öl. 538/1144) *Keşşâf* adlı tefsirine özel bir önem atfetmekte, belâgat ilminin kurallarına göre telif edilen bu eserin Kur’ân’ın i’câz yönünü ortaya çıkardığını belirtmektedir. Kur’ân’ın i’câz hakikatlerine ulaşmanın ve sırlarına vakıf olmanın yolunun ise ancak *Keşşâfı* anlamaktan

¹ Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beirut: Dâru’s-Sâdır, 1993), “blğ”, 7/419.

² Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu’t-ta’rîfât* (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983), 42-43.

³ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/382; Yavuz Köktaş, “Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi” 4/12 (Haziran 2002), 130.

⁴ Hüseyin Arslan, “Kadim iki belâgat eserinin mukayesesi: Miftâhu’l-’Ulûm ve Telhîsu’l-Miftâh”, *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2019), 597.

geçtiğini düşünmektedir. Bu nedenle müellif talebelerinin isteği üzerine, onların *Keşşâf*ı anlamalarına yardımcı olmak amacıyla eserini oluşturmuş ve ona *et-Tirâzû'l-mütezzammin li-esrâri 'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki 'l-i'câz* adını vermiştir.⁵

Alevî, Tirâz'ın şu özelliklere sahip olması ile diğer kitaplardan ayrıldığını ileri sürer: Eserin konuları hassas bir şekilde toplayıp bir araya getirmesi, mükemmel bir şekilde tertip edilmesi, kolaylaştırıcı ve açıklayıcı bir üsluba sahip olması. Müellif eserini bu amaçla yazdığı için de onu *Tirâz* olarak adlandırdığını belirtir.⁶ Müellif eserinin edebî güzellikleri barındıran ve ilim öğrenmek isteyen bir kimse için vazgeçilmez bir kitap olduğunu vurgular.⁷

Tarihi seyri içerisinde belâgat çalışmaları taşıdıkları özellikler açısından kelâm-felsefe ekolü ve edebiyat ekolü olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Kelâm-felsefe ekolünün mensupları eserlerinde mantikî tasnif ve tarifler yapmış, bu tarife uygun bir misal vererek konuyu açıklamışlardır. Bu nedenle anlaşılması zor metinler ortaya konulmuştur. Bu metinlerin anlaşılabilmesi için ayrıca şerh, hâşiye ve ta'lîkât yazma ihtiyacı duyulmuştur. Bu ekolü ise Cürcânî'nin *Delâilu 'l-i'câz'ı*, Râzî'nin (ö. 606/1210) *Nihâyetu 'l-i'câz'ı*, Sekkâkî'nin *Miftâhû'l-'ulûm'u*, ve İbn Sirâc el-Mâlikî'nin (ö. 686/1286) *el-Misbâh'* temsil etmektedir.⁸

Edebiyat ekolünün mensupları felsefî ve mantikî terim ve tariflerden çok edebî zevki esas almışlardır. Bol misal ve şâhidlerden hareketle edebî zevkin ve bir belâgat üslûbunun ortaya çıkması için çaba göstermişlerdir. Bu ekole mensup eserlerin okunup anlaşılmasının kelâm-felsefe ekolüne göre daha kolay olması nedeniyle bunlarla ilgili şerh, hâşiye ve ta'lîkât yazmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Edebiyat ekolünü Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *Esrâru 'l-belâğa'sı* ile İbnu'l-Esir'in (ö. 637/1239) *el-Meselu 's-sâir'i* temsil etmektedir.⁹

Alevî eserin telifinde edebiyat ekolü ile kelim ekolünün yöntemini bir arada kullanarak sentezci bir yaklaşım benimsemiştir.¹⁰ Müellifin takip ettiği bu

⁵ Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Alevî, *et-Tirâzu 'l-mütezzammin li esrâri 'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki 'l-i'câz*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 5.

⁶ Alevî, *Tirâz*, 5.

⁷ Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Alevî, *el-İcâz li-esrâri Kitabi't-Tirâz fi 'ulûmi hakâiki 'l-i'câz mine 'l-'ulûmi 'l-ma'nevviyye ve 'l-esrâri 'l-Kur'âniyye*, thk. Bin İsa Bâtâhir (Beyrut: Dârü'l-Medari'l-İslâmî, 2007), 32.

⁸ Kılıç, "Belâgat", 5/5/382.

⁹ Kılıç, "Belâgat", 5/5/382.

¹⁰ Ahmed Matlûb, *el-Bahsu 'l-belâğî inde 'l-Arab* (Bağdat: Dârü'l-Câhîz, 1982), 68.

yöntem hem *Tırâz* hem de *el-İcâz'* da aynı seviyede açıkça görülür.¹¹ Alevî *Tırâz'*ın birinci bölümünde bol örnek verip bu örnekleri tahlil ederken belirgin bir şekilde edebî yönetime başvurmuştur. İkinci bölümde ise belâgat konularını sınıflandırma; meânî, beyân ve bedî' şeklinde kısımlara ayırmada kelimelerin ekolünü takip etmiştir.¹² Bunun sebebi olarak Alevî'nin eserinde dayandığı kaynakların adı geçen iki ekole ait olması gösterilir. Talebelerinin bazı belâgat kitaplarını anlamakta zorlandıklarını gördükten sonra konuları kolaylaştırmak istemesi de bir diğer sebep olarak kabul edilir.¹³

Alevî eserinde konuları farklı bir yöntemle tertip etmek için kelimelerin, tefsir ve fıkıh usulüne dair geniş bilgisinden istifade etmiştir. Fakat konuları açıklama ve belâgat kurallarını kolaylaştırma gayesini gerçekleştirmek için meseleleri çok fazla kısımlara ayırmada aşırıya kaçmıştır.¹⁴ Ayrıca müellifin delil getirmede fazlaca kullandığı misallerin neredeyse tamamını tahlil etmesi, eserindeki canlılığı ve edebî zevki azalttığı¹⁵ yönde eleştiri almasına neden olmuştur.

Alevî eserini üç bölüme ayırmayı tercih etmiştir. Birinci bölüm belâgat ilimlerine bir hazırlık ve giriş amacı güden beş mukaddimeden oluşmaktadır. Bu usûlcülerin ve kelimelerin takip ettiği bir yöntemdir.¹⁶ Bu bölümde beyân ilminden, onun mahiyeti ve edebî ilimler arasındaki konumundan bahseder. Bu ilme ulaştırıcı yolu ve ne gibi faydaları olduğunu, bununla ilişkili olarak belâgat ve fesahat kavramlarının mahiyetini açıklayıp aralarındaki farkı belirtir.¹⁷ Yine bu bölümde hakikat ve mecazın tanımlarına değinip bunların çeşitlerini açıklar. Bu eseri yazmaktaki amacına hazırlık mahiyetinde birtakım bilgileri de yine bu bölümde verir.

İkinci bölümde müellif meânî ilmiyle ilgili konulara değinmiştir. Ardından beyân ilmi ve kısımlarını ele alır. Daha sonra bedî ilminden, bu ilmin özellikleri, kısımları ve hükümlerinden bahseder. Her meselede şiir, ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden örnekler verip bu örneklerin tahlilini yapmıştır.¹⁸

Üçüncü bölümde sözü geçen üç ilim için bir tekmile sayılabilecek konulardan bahsetmiştir. Burada serikatu'ş-şi'riyye (şiir hırsızlığı) bahseder. Ayrıca

¹¹ Alevî, *el-İcâz*, 34.

¹² Matlûb, *el-Bahsu'l-belâğî inde'l-Arab*, 67.

¹³ Alevî, *el-İcâz*, 34.

¹⁴ Alevî, *el-İcâz*, 35.

¹⁵ Şevkî Dayf, *el-Belâga Tatavvur ve Târîh* (Kahire: Daru'l-Meârif, 1965), 323.

¹⁶ Alevî, *el-İcâz*, 36.

¹⁷ Alevî, *Tırâz*, 61-68.

¹⁸ Alevî, *Tırâz*, 5.

Kur'ân-ı Kerim'in fesahati konusunu ele almıştır. Ne kadar fasih olursa olsun hiçbir sözün Kur'ân'ın seviyesine ulaşamayacağını ve ona denk olamayacağını açıklar. Kur'ân'ın mu'ciz olup hiçbir yaratılmışın onun benzerini getiremeyeceğinden bahsetmiştir. Kur'ân'ın İ'câz yönlerini, âlimlerin bu konudaki görüşleri ile bu görüşlerden tercih edilen fikirleri bu bölümde izah etmiştir.¹⁹

Bu eserin bize göre özgün yanlarından biri meânî ilminin meselelerine yaklaşımıdır. Bu mesellerinin en önemlilerinden biri de lafız-mana ilişkisidir. Meânî ilminin tarihi sürecinde lafız ve anlam ile ilgili temelde üç yaklaşım gelişmiştir. Lafızcı yaklaşım, anlamcı yaklaşım ve her iki yaklaşımın önemini savunan sentezci yaklaşım.²⁰ "Lafızlar anlamlara delalet ederler" ifadesinin yanlış anlaşıldığını; aksine lafızların anlamlara tabi olduğunu²¹ belirten Alevî, bu üç yaklaşım arasında anlamcı yaklaşımı savunmaktadır. Ona göre anlam önce gelip süreklilik arz eder.²²

1.1. Tırâz'ın Kaynakları

Alevî *Tırâz*'ın mukaddimesinde belâgata dair eserlerden sadece dört tanesini okuma fırsatı bulduğunu şöyle ifade eder: "Az sayıda ve önemsiz oluşuna rağmen bu alanda telif edilmiş kitaplardan yalnızca dört tanesine ulaşılabilmiştir. Bunlar, İbnu 'l-Esîr'ın *el-Meselü's-sâir 'î*, İbnu 'z-Zemlekânî'nin *Kitabu 't-Tibyân'ı*, *Fahreddîn er-Râzî'nin Nihâyetü'l-İcâz'ı* ve İbn Sirâc *el-Mâlikî'nin el-Misbâh'ıdır*."²³ Bedevî Tabâne (öl. 2000) adı geçen bu dört eserin içerik ve ele aldıkları konular bakımından ne kadar zengin olursa olsun kapsamlı bir eser olan *Tırâz*'ın kaynakları olabilme noktasında yeterli olmadığını belirtmiştir.²⁴ Zira müellif adı geçen eserlerin yanı sıra Kudâme b. Cafer (öl. 336/948), İbn Muzaffer el-Bağdâdî el-Hâtimî (öl. 388/998), Ebû Hilal Askerî (öl. 395/1005), Burhaneddin el-Matrîzî (öl. 610/1143) gibi pek çok âlimden nakillerde bulunmuştur.²⁵ Yine eserde izi görülen eserler arasında Zemahşerî'nin *Keşşâfı* ile el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b.

¹⁹ Alevî, *Tırâz*, 5.

²⁰ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu mustalahâtî'l-belâğiyye ve tatavvurihâ* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 249.

²¹ Alevî, *Tırâz*, 90.

²² Akif Özdoğan, *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 178.

²³ Alevî, *Tırâz*, 4.

²⁴ Bedevî Tabâne, *el-Beyânul-Arabî* (Cidde: Dâru'l-Menâra, 1988), 344.

²⁵ Tahkik edenin önsözü. Alevî, *el-İcâz*, 33.

Ahmed el-Kazvîni'nin (öl. 739/1338) *et-Telhîs ve el-Îzâh*'ı yer alır.²⁶

Alevî söz konusu dört eseri saydıktan sonra belâgat ilminin kurallarını ortaya koyan, delillerini açıklayıp faydalarını izah eden ve bölümlerini düzenleyen ilk kişinin Abdülkâhir el-Cürçânî olduğunu söyleyerek onun ilmî kişiliğinden, belâgat alanında yazmış *olduğu Esrâru'l-belâga ve Delâilü'l-i'câz* adlı meşhur eserlerinden bahsetmiş; çok istemesine rağmen inceleme imkânı bulamadığını söylemekle birlikte, bu iki eseri çok beğendiğini dile getirmiştir. Nitekim Alevî'nin sözü geçen bu iki eserden istifade ettiği açıkça görülmektedir. Müellifin bu iki eserden istifadesi, başta *el-Meselû's-sâir* ve *Nihâyetü'l-îcâz* olmak üzere yararlandığı kaynak eserlerdeki nakillere dayanmaktadır. Ayrıca *Tırâz*'ın kaynaklarından olan Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ülûm*'u Cürçânî'den çok sayıda alıntı barındırmaktadır.²⁷

1.2. Tırâz Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tırâz üzerine yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1.2.1. el-Îcâz

Eserin tam adı *el-Îcâz li esrârî Kitâbi't-Tırâz fi 'ulûmi hakâiki'l-i'câz mine'l-ülûmi'l-beyâniyye ve l-esrârî'l-Kur'âniyye*'dir. *Tırâz* üzerine ihtisar gayesiyle yapılan çalışma olup talebelerinin bu yöndeki isteklerine cevap vermek için müellif tarafından yazılmıştır. Alevî'nin talebeleri *Tırâz*'ı belâgat alanında geniş bir kaynak olarak görmüşler fakat meselelerin çokluğu, konuların dallı budaklı olması ve önem arz etmesi nedeniyle eserin bölümlerini kavramakta zorlanmışlardır. Alevî *Tırâz*'da farklı kaynaklardan pek çok konuyu toplamada istekli davranmış, belâgat kurallarını kolaylaştırmak, konu ve terimlerini basitleştirmek, misalleri ve şevâhidi açıklamak için gayret sarfetmiştir. Tüm bu etmenler *Tırâz*'ın hacimli bir eser olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Alevî eserini bitirdikten sonra ihtisar etmeyi ve düzeltmeyi düşünmüştür. Ancak müellifin *Tırâz*'ın sonunda²⁸ *el-Îcâz*'dan bahsetmesi *Tırâz*'ı bitirmeden yazmaya başladığını göstermektedir.

Müellifin iki eseri hacim yönünden karşılaştırıldığında aralarında büyük bir farkın bulunmadığı görülür. Örneğin *el-Îcâz*'ın 2007 yılında Daru'l-Medâri'l-İslâmî'de çıkan tek ciltlik baskısı 604 sayfadır. *Tırâz*'ın 1995 yılında Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de çıkan ve çalışmamızın kaynağı olarak kullandığımız tek ciltlik baskısı ise 624 sayfadır. Eserin tahkikini yapan Bin Îsâ Bâ Tâhir konu

²⁶ Melike b. Atallâh, '*Ulûmu'l-belâga inde'l-Alevî el-Yemenî beyne't-taklîd ve't-teysîr ve't-tecdîd* (Cezâyir: Kasdi Merbah, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 23.

²⁷ Alevî, *Tırâz*, 4; Alevî, *el-Îcâz*, 33.

²⁸ Alevî, *Tırâz*, 528.

hakkında *el-Îcâz*'ın *Tirâz*'ın harfi harfine özeti olmadığını, aksine *Tirâz*'daki konuların titiz bir şekilde düzenlenmiş hali olduğunu belirtir. Muhakkike göre Alevî özellikle yeni kaynaklara -ki bunların başında *el-Îcâz*'da etkisi açıkça görülen Kazvî'nin *el-Îzâh* adlı eseri gelir- ulaştıktan sonra bir takım ekleme ve çıkarmalar yaparak eserini yeniden tertip ve tasnif etmiştir.²⁹

el-Îcâz'da Sekkâkî'nin *Miftâh*'ında ve Kazvî'nin *et-Telhîs* ve *el-Îzâh*'ında görülen belâgat ilimlerine dikkatli bir dönüş vardır. Bununla birlikte "îcâz" fikri Alevî'de hâkim düşünce olarak kalmıştır. Ancak müellif kendine hâs yönteminden de yardım alarak belâgat âlimlerinin yöntemiyle meânî, beyân ve bedî 'ilimleri ile ilişki kurabilmiştir. Bu ilişki meselelerin belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi, kurallarının kolaylaştırılıp anlaşılır bir şekilde şerh edilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca *el-Îcâz* yöntem, konu ve üslup yönünden sonraki dönem belâgat âlimlerinin kitaplarına daha yakındır.³⁰ *el-Îcâz*'da konular büyük bir özenle işlenmiş, tanımlar ve terimler kolaylaştırılmış, edebi metinlerin analiz ve açıklamaları yapılmıştır.³¹ *Tirâz* üzerine müellifin yapmış olduğu bu düzenli ve sistemli eserin, *Tirâz* üzerine şerh ve haşiye türünden başka bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç bırakmadığı kanaatini taşıyamaktayız.

1.2.2. Diğer Çalışmalar

1. Ali Şahtû tarafından 2016-2017 yıllarında Vahran Üniversitesi'nde (Cezayir) hazırlanan *Binâu'n-nass inde İbn Hamza el-Alevî* adında bir doktora tezi³²;
2. Melîke b. Atâllah tarafından 2009-2010 yılları arasında Kasdi Merbah Üniversitesi'nde '*Ulûmu'l-belâga inde'l-Alevî el-Yemenî beyne't-taklîd ve't-teysîr ve't-tecdîd*³³ ve
3. Mehmet Can Nişli tarafından 2019 yılında *et-Tirâz Adlı Eseri Işığında Yahyâ b. Hamza el-Alevî'de Beyân İlmi* adıyla iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Yapılan çalışmalar arasında

²⁹ Alevî, *el-Îcâz*, 32.

³⁰ Alevî, *el-Îcâz*, 32-33.

³¹ Nişli, *el-Alevî'de Beyân İlmi*, 28.

³² Ali Şahtû, *Binâu'n-nass inde İbn Hamza el-Alevî* (Cezayir: Vahran Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017).

³³ Atallâh, '*Ulûmu'l-belâga inde'l-Alevî el-Yemenî beyne't-taklîd ve't-teysîr ve't-tecdîd*.

4. *Hakikatü'l-i'câz min hilâli Kitâbi't-Tırâz*³⁴ adıyla Bulaşar Murslî tarafından,

5. *el-Mustalahu'l-belâğî inde'l-Alevî beyne'l-ibda' ve'ş-şümûl ve'l-işkâl* adıyla³⁵ Ali Hüseyin Hammâdî tarafından yazılan iki makale yer almaktadır.³⁶

Bu çalışmalar dışında ülkemizde yazımı devam eden iki yüksek lisans çalışması vardır. Bunlardan biri Mehmet Maruf Tunç'a ait olan "*Yahya b. Hamza el-Âlevî'nin Kitabı't-Tırâz Adlı Eseri Bağlamında Beyân İlminin İncelenmesi*" diğeri ise Beyza Yılmaz'a ait olan "*Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza'nın et-Tırâz Adlı Eserinde İ'câzü'l-Kur'an Meselesine Yaklaşımı: İnceleme ve Değerlendirme*" adlı çalışmadır.

2. Haberî Cümlelerin Mahiyeti

Alevî, haber ve talep cümlelerinin mahiyeti konusunda âlimlerinin iki gruba ayrıldığını söyler. Birinci grup âlimler iki cümle çeşidini bilebilmenin, bunların her birinin tarifini bilmekle mümkün olabileceğini dolayısıyla bir bilgi birikiminin gerektiğini söylemektedir. İkinci grup ise bunları bilebilme hususunda tarif yapmaya ihtiyaç olmadığını düşünmektedir. Sekkâkî ve Râzî'nin³⁷ savunduğu bu ikinci görüş, aynı zamanda müellifin de tercihidir. Müellif bunun nedenini şu şekilde açıklamıştır:

Doğru haberin (sıdk) güzel olduğu; yalan haberin (kizb) çirkin bir şey olduğu herkes tarafından kesin olarak bilinmektedir. Güzellik ve çirkinlik ise izafi iki hükümdür. Söz konusu bu iki izafi hükmün hakikatini bilmeden verilen bir haberin doğru ya da yalan olduğunu bilmek imkansızdır.

Doğru konuşan (sâdik) ile yalan konuşan (kâzib) kişiler, herkes tarafından zarurî olarak (bir ön bilgiye sahip olmaksızın) bilinmektedir. Çünkü bu kişilerin tasdik makamında doğru konuştuklarına, tekzip makamında ise yalan konuştuklarına hükmedilebilir. Şüphesiz ki doğru konuşan (sâdik) ve yalan konuşan (kâzib) kavramları arasındaki farkı bilmek öncesinde haberin

³⁴ Bulaşar Murslî, "Hakikatü'l-i'câz min hilâli Kitâbi't-Tırâz", *Mecelletü İlmîyye Muhakkeme* 4/3 (2020), 174-184.

³⁵ Ali Hüseyin Hammâdî, "el-Mustalahu'l-belâğî inde'l-Alevî beyne'l-ibda' ve'ş-şümûl ve'l-işkâl", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 98 (ts.), 41-55.

³⁶ Nişli, *el-'Alevî'de Beyân İlmi*, 2-3.

³⁷ Alevî'nin Râzî'yi haberi tarif etmeye gerek duymayanlar arasında zikretmesine rağmen, Râzî'nin tarife gerek olduğunu düşündüğü tanımları için bkz. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacimüftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdir, 2004), 74.

zikredilen 'malum bir şeyin diğer bir malum şeye nispeti 'söz konusu değildir.⁴⁵

İkinci tarif: Bu tarifi yapanlara göre haber cümlesi, هُوَ الْكَلَامُ الْمَفِيدُ بِنَفْسِهِ إِضَافَةً " *Bir durumun diğer bir duruma olumlu ya da olumsuz bir şekilde izafe edilmesini sarıh bir şekilde ifade eden kelimadır.*"⁴⁶

Müellife göre bu tanım da iki sebeple kabul edilemez. Birincisi, sıfat olarak gelen " *Zeyd'e ait olan köle*" ve " *Zeyd'e ait olmayan köle*" gibi cümleler bu tanımın hatalı olduğunu göstermektedir. Çünkü tanıma göre bunlar birer cümledir ve açık bir şekilde bir durumun diğer bir duruma (kölenin Zeyd'e) izafetini (eklemlenmesini) ifade etmektedir. Ancak bu iki cümlenin doğru ya da yalana ihtimalini gösteren bir isnad (hüküm) bulunmadığından haber cümlesi olamazlar.⁴⁷ Doğru ya da yalana ihtimalinin bulunması haber cümlesinin lazımı yani doğal bir neticesidir.⁴⁸ İkinci neden ise yine " *Zeyd'in kölesi*" ve " *Zeyd olmayan kişinin kölesi*" gibi cümleler bu tanımı bozmaktadır. Çünkü bu ifadelerde her ne kadar izafet bulunsa da haber cümlesi değildirler. Müellife göre bu tarif, tariften olmayan şeylerin tarife girmesine mâni olmadığı için kusurludur.⁴⁹

Üçüncü tarif: Kazvîni'ye ait olan bu tarife göre haber cümlesi, مَا يَحْتَمِلُ الصِّدْقَ " *Doğru (sıdk) ya da yalan (kizb) veya doğrulama (tasdik) ya da yalanlama (tekzip) ihtimali olan cümledir.*"⁵⁰

Müellife göre bu tanım da iki sebeple kabul edilemez. Birincisi, haberin "sıdk ve kizbe ihtimali olan cümle" şeklinde tarif edilmesinde devir (kısır döngü) meydana gelir. Sıdk (bir şeyden olduğu hâl üzere haber verme" ve kizb (bir şeyden olduğundan farklı bir hâl üzere haber verme" zaten haber cümlesidir. Dolayısıyla haber cümlesini haber cümlesi ile tarif etmek kısır döngüye sebep olmaktadır. Ayrıca tarifte yer alan tasdik ve tekzip ifadeleri konuşan kişinin diğerine " *doğru söyledin*", " *yalan söyledin*" demesinden ibaret sözler olup yine haber cümleleridir. Dolayısıyla yine haber cümlesi, haber

⁴⁵ Alevî, *el-İcâz*, 114.

⁴⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 164; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm belâgat*, 60.

⁴⁷ Alevî, *el-İcâz*, 113.

⁴⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm belâgat*, 61.

⁴⁹ Alevî, *el-İcâz*, 114.

⁵⁰ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, thk. Yasin el-Eyyûbî (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2002), 47.

cümlesi ile tarif edildiği için ikinci bir devir (kısır döngü) meydana gelmiştir.⁵¹ Mantık ilmine göre tanımın şartlarından biri de tanımda devrin olmamasıdır.⁵² Alevî bu duruma vurgu yaparak tanımın kusurlu olduğunu söylemektedir. Müellife göre bu tanımın kusurlu olmasının ikinci nedeni, Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu haberlerde olduğu gibi bazı haber cümlelerinin yalan ihtimalinin bulunmaması; gerçekleşmesi mümkün olmayan haber cümlelerinde olduğu gibi bazı cümlelerin ise doğru ihtimalinin bulunmamasıdır. Alevî, "bu durumdaki cümlelerin doğru veya yalana ihtimali nasıl bulunabilir, bu imkansızdır" diyerek tanımın kusurlu olduğunu belirtmiştir.⁵³

Alevî haberi *إِسْنَادٌ أَمْرٌ إِلَى غَيْرِهِ إِمَّا عَلَى جِهَةِ الْمُطَابَقَةِ أَوْ خِلَافِهَا* "Olumlu ya da olumsuz açıdan bir durumun diğerine isnad edilmesidir (hüküm verilmesidir)." şeklinde tarif etmiştir. Tanımda yer alan *إِسْنَادٌ أَمْرٌ إِلَى غَيْرِهِ* ifadesi hem haber cümlelerini hem de talep cümlelerini kapsar. Çünkü haber ve talep cümlelerinde isnadın bulunması bir gerekliliktir. Tanımdaki *إِمَّا عَلَى جِهَةِ الْمُطَابَقَةِ أَوْ خِلَافِهَا* ifadesi ile inşâî (dilek) cümleleri tanımın dışında kalır. Çünkü bu tip cümlelerde olumlu veya olumsuz bir hüküm verilemez. Müellife göre haber ve talep cümleleri doğru ve yalan olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu iki kısım arasında bir kısım bulunmaz. Eğer cümle verilen habere uygunsa doğru, uygun değilse yalan diye adlandırılır. Alevî, Câhız'ın 'haber doğru veya yalan şeklinde nitelenmesi, verilen bu hükmün, mütekellimin itikadı veya zannına mutabık olup olmamasıyla ilgilidir'⁵⁴ şeklinde bir iddiası olduğunu nakleder. Bu düşüncenin doğru haber ile yanlış haber arasında üçüncü bir kısmın bulunduğu anlamına geldiğini bunun ise yanlış bir iddia olduğunu belirtir. Müellif burada iki zıt hüküm (doğru veya yanlış haber) arasında üçüncü bir hüküm ihdas etmenin mantık kaidelerinin dışına çıkmak anlamına geldiğini, bunun ise imkânsız olduğunu düşünmektedir.⁵⁵

3. İsnad-ı Haberî

Alevî'ye göre isnad ancak bir müsnedün ileyih, bir müsned ve bu ikisinin (bir araya gelerek) bir hüküm belirtmesiyle meydana gelir. Burada müsnedün ileyih, mevsûf olan ve hakkında hüküm verilendir. Müsned, sıfat ve hükmün kendisidir. İsnad ise müsnedin, müsnedün ileyhe izafe edilmesi demektir. İsnad terimini ele alırken bu üç hususa dikkat etmek gerekir. Müellif isnadın

⁵¹ Alevî, *el-İcâz*, 114-115.

⁵² Semiha Akinci - Hasan Ali Ünder, *Klasik Mantık* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019), 20.

⁵³ Alevî, *el-İcâz*, 115.

⁵⁴ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 48; Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-Belâga*, thk. Muhammed Abdülmünim el-Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2010), 1/61.

⁵⁵ Alevî, *Tirâz*, 517; Alevî, *el-İcâz*, 122.

ancak terkip yani cümlede olabileceğini belirtir. Haber vermekteki amaç muhataba bilmediği bir hususu bildirmektir.⁵⁶ Yani haber cümlesi ile muhataba bir bildirimde bulunulur. Bu bildirim, ya “Bir durumun diğerine olumlu veya olumsuz bir şekilde isnad edilmesi” şeklinde tarif edilen⁵⁷ hüküm vermek suretiyle olur ki buna haber denilmiştir. Burada amaç bir hükümde bulunmaktır. Buna fâide-i haber denilmiştir. Ya da bu bildirim, mütekellimin kendisinin de bildiği bir hususu muhataba bildirmek suretiyle olur. Buna lazım fâide-i haber denir.⁵⁸ Fâide-i haberin olduğu cümlede lazım fâide-i haber de bulunur. Fakat lazım fâide-i haberin olduğu cümlede fâide-i haberin bulunmaması mümkündür.⁵⁹

Alevî konuşan kişi muhataba bir haber verdiği diğer bir ifadeyle bir bildirimde bulunduğu muhatabın içinde bulunduğu hâl (muktezâ-yı hâl) için üç durumun söz konusu olduğundan bahseder.

Birinci durum: Muhatabın zihin dünyası verilen haberden hâlî ise bu durumda muktezâ-yı hâl, hükümün mutlak olarak (yalın bir ifadeyle) söylenmesini gerektirir. Bu tür cümlelere “ibtidâî (düz anlatım) cümle denir. Bu durumda cümle kendisinde herhangi bir tekit edatı bulunmadan ifade edilir. *زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ* “Zeyd ayrılmıştır” cümlesinde ve *وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا* “Saç sakal ağardı”⁶⁰ ayetinde böyle bir kullanım vardır.

İkinci durum: Eğer muhatap konu hakkında şüphe içerisinde ise fakat mütekellimi inkâr etmiyor ya da doğrulamada bulunmuyorsa, bildirim bir tekit edatı ile vurgulu/ pekiştirmeli bir şekilde ifade edilmesi güzel olur. Bu tür cümlelere “talebî (tercihen pekiştirme gerektiren) cümle” denir. *وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ* “Şüphesiz biz onu yazmaktayız”⁶¹ ayetinde ve *إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ* “Kuşkusuz Zeyd ayaktadır” cümlelerinde ki tekit edatı olan *إِنَّ* muhataptaki şüpheyi gidermek için getirilmiştir.

Üçüncü durum: Eğer muhatap verilen haberi inkâr ediyorsa bu durumda inkârın giderilmesi için gerekli görüldüğü ölçüde tekit edatı ile ifadenin pekiştirilmesi gerekir. Bu tür cümlelere “inkârî (zorunlu pekiştirme gerektiren) cümle” denir. Örneğin Zeyd’in ayakta olduğunu inkâr eden kişiye *إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ* “Kuşkusuz Zeyd elbette ayaktadır” şeklinde cevap vermek gibi. Yâsîn

⁵⁶ Alevî, *Tırâz*, 517.

⁵⁷ Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, 92.

⁵⁸ Alevî, *el-İcâz*, 115-116.

⁵⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 166; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm belâgat*, 66.

⁶⁰ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Meryem 19/4.

⁶¹ el-Enbiyâ 21/94.

sûresinde elçiler kendilerini inkâr edip yalanlayanlara önce *إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسَلُونَ* “Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz”⁶² cümlesiyle cevap vermişlerdir. “Siz de ancak bizim gibi insansınız. Rahmân, hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz” diyerek karşılık veren inkarcıların artan inkâr ve yalanlamalarına *إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسَلُونَ* “Bizim gerçekten size gönderilmiş elçiler olduğumuzu Rabbimiz biliyor”⁶³ diyerek karşılık verilmiştir. İlk durumda inkâr ve yalanlamayı gidermek için tek bir tekit edatı (لِ) getirilmiştir.⁶⁴ İkinci durumda inkâr ve yalanlamadaki artış nedeniyle iki tekit edatı (لِ ve لِ) getirilmiştir. Müellif inkâr söz konusu olmadığında pekiştirilmiş bir haberin ikinci bir edatla pekiştirilmesinin güzel görüldüğünü, inkâr bulunduğu ise gerekli olduğunu vurgular.⁶⁵

Alevî belirli haber türlerinin konuşur tarafından farklı stratejilerle kullanılabileceğini vurgular. Örneğin, konuşur, muhatabına doğrudan soru sormadığı halde, onun soru soran bir kişi gibi davranabilir. Alevî, bu tür durumları "muktezây-ı zâhirin hilâfına" olarak tanımlar ve bu fenomeni açıklamak için Hûd Suresi 37. ayetini istişhâd olarak getirir: *وَاصْبِرْ أَلْفَاكَ بِأَعْيُنِنَا* “Bizim gözetimimiz altında ve vahyettiğimiz şekilde gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir ricada bulunma! Çünkü onlar mutlaka boğulacaktır.” Bu ayette "ricada bulunma" ifadesinden sonra, Hz. Nûh'un sanki "Onlara helak edilme hükmü verilmiş midir?" şeklinde içsel bir soru sorduğu ve bu durumun bir içsel sorgulama olarak değerlendirildiği izlenimi oluşur. Bu bağlamda, Allah'ın verdiği yanıtla, Hz. Nûh'a onların kesinlikle boğulacakları teyit edilir: *إِنَّهُمْ مُّغْرَقُونَ* “Çünkü onlar mutlaka boğulacaktır.” Bu durumda ayetteki ifadeler, Hz. Nûh'un bir şekilde hükmü öğrenme arayışında olduğunu ve bu arayışın Allah tarafından doğrudan bir teyit ile sonuçlandığını gösterir.⁶⁶ Bu tür bir anlatım, konuşur ve dinleyici arasındaki stratejik etkileşimlerin nasıl derinleştirilebileceğine dair bir örnek sunmuştur.

Alevî muktezâ-i hâlin belâgat âlimlerinin kullandıkları bir ifade olup meânî ilminin hakikatinin anlaşılmasında umde (temel) kabul edildiğinden bahseder. Ona göre cümlelerin söyleniş makamları farklılık arz eder. İzzet makamı zillet

⁶² Yâsîn 36/14.

⁶³ Yâsîn 36/16.

⁶⁴ Bir edat ile pekiştirme yapılan ayetler için bkz. el-Mü'minûn 23/1; el-Bakara 2/254; el-Münâfikûn 63/7; el-En'âm 6/164; Sâd 38/46; el-Kadr 97/1. İki edat ile pekiştirme yapılan ayetler için bkz. Sâd 38/40; ez-Zümer 39/21.

⁶⁵ Alevî, *Tirâz*, 517-518; Alevî, *el-İcâz*, 116.

⁶⁶ Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 58.

makamından, teşekkür makamı zem (kötüleme) makamından, tebrik makamı taziye makamından, teşvik makamı korkutma makamından, ciddiyet makamı şaka makamından farklılık arz eder. Bu farkı ancak akıl ve zekâ sahibi kişiler anlayabilir. “ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَامٌ وَلِكُلِّ زَمَانٍ دَوْلَةٌ وَرَجَالٌ ” Her makama uygun düşen bir söz, her zamana uygun bir devlet ve devlet adamı vardır” sözü muktezâ-yı halin önemini vurgulamaktadır.⁶⁷

لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَامٌ ifadesini cümleye uygulamak istediğimizde Alevî, cümledeki her kelimenin diğer bir kelimeye göre bir makamı ve zevkinin olduğunu belirtir. Yine sözün ulaştığı her bir mertebenin, o mertebeyi geçmemesi gereken bir makamı vardır. Bir cümlenin incelik, letafet gibi sıfatlar ile güzel olması açısından üstünlüğü ya da bu nitelikler açısından düşüklüğü, kendisine uygun bir makama göre söylenmesine bağlıdır. Bu husus belâgat âlimleri tarafından muktezâ-yı hâl diye tanımlanır. Bu durumda muktezâ-yı hâl haberin yalın (düz anlatım) ifade edilmesini gerektiriyorsa sözün güzelliği cümlede herhangi bir tekit (pekiştirme) edatının bulunmaması ile gerçekleşir. Eğer mütekellim tarafından verilen habere yönelik muhatap tarafında bir şüphe var ise muktezâ-yı hâl, hükmün bir tekit edatı ile pekiştirilmesini gerektirir. Muhatap tarafında inkâr söz konusu ise muktezâ-yı hâl, hükmün iki tekit edatı ile pekiştirilmesini zorunlu kılar. Müellif bütün bu söylenenlerin müsned ve müsnedün ileyhin hazfedilmesi ya da zikredilmesi, marife veya nekre olarak kullanılması, ism-i mevsul ya da ism-i işaret olarak getirilmesi, zamir ya da açık isim olarak kullanımı gibi durumlarda da geçerli olduğunu belirtir.⁶⁸

4. İsnadın Kısımları

Alevî isnadın kısımlarına geçmeden önce konunun iyice anlaşılabilmesi için bir fiilin, fâiline isnad edilme yollarından bahseder ve bu yolları üçe ayırır.

Birinci yol: Fâilin, fiili gerçekleştirebilme gücüne sahip olduğu isnattır. Örneğin قَامَ زَيْدٌ وَقَعَدَ “Zeyd kalktı ve oturdu” cümlesinde “kalkma” ve “oturma” eylemleri, bu eylemleri gerçekleştirebilme gücüne sahip olan fâil Zeyd’den sadır olmuştur.

İkinci yol: Fâilin, fiil ile nitelendiği fakat eylemi gerçekleştirme ile ilişkisinin bulunmadığı isnattır. Örneğin مَرَضَ زَيْدٌ وَهَلَكَ “Zeyd hastalandı ve öldü” cümlesinde, kendisinde meydana gelmiş olması açısından Zeyd, “hastalanma” ve “ölme” eylemleri ile nitelenmiş olsa da eylemleri gerçekleştiren kişi değildir. Bir başka ifadeyle مَرَضَ زَيْدٌ “Zeyd hastalandı” cümlesinde Zeyd, dilbilgisel açıdan fail, anlamsal açıdan meful bih /doğrudan nesnedir. Çünkü Zeyd sözcüğü anlambilimsel açıdan işi yapan değil, işten etkilenen rolündedir.

⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu 1-'ulûm*, 256; Alevî, *el-Îcâz*, 117.

⁶⁸ Sekkâkî, *Miftâhu 1-'ulûm*, 256-257; Alevî, *el-Îcâz*, 117-118.

Üçüncü yol: Fiilin, cümledeki geçen fâile ait olduğu fakat bu fiil ile vasıflanmadığı isnattır. Örneğin düşmanlık maksadıyla bir kişinin kuyu kazması ve o kuyuya başkasının düşüp ölmesi durumunda kuyuyu kazan kişi katil olur. Fakat öldürme eylemini kendisi yapmadığı için fiilin faile (kuyuyu kazan kişiye) isnadı, bu vasfa sahip olması yönüyle değil, eylemi gerçekleştirme gücü ile ilişkili olması açısından olmaktadır. Çünkü aklen bilinir ki (ölüme neden olan) sebebin fâili, müsebbebini yani sonucun da fâilidir.⁶⁹

Alevî fiilin fâile isnadından sonra isnâdın kısımlarını taksim eder.

4.1. Zâtı İtibarı İle Isnad

Alevî, bir fiilin isnad edildiği fâil (zât) itibarı ile isnadın akli hakikat ve akli mecâz olmak üzere ikiye ayrıldığını, bu kısımlardan her birinin de kendi içerisinde iki kısım olduğunu belirtir.

4.1.1. Akli Hakikat

Alevî *Tirâz*'da akli hakikati *فَاعِلِهِ إِلَى فَعَالِهِ* "Fiilin fâiline izâfe edilmesi (eklemlenmesi/isnâd edilmesi)" şeklinde tarif eder. *قَامَ زَيْدٌ* "Zeyd ayağa kalktı", *صَرَبَ عَمْرُو*, "Amr vurdu" cümlelerinde; *وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا* "Allah, iman edenlere vaatte bulunmuştur"⁷⁰ ve *وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ* "Allah, bütün canlıları sudan yarattı"⁷¹ ayetlerinde *قَامَ*, *صَرَبَ* ve *خَلَقَ* fiilleri, faileri olan Zeyd, Amr ve Allah'a isnâd edilmişlerdir.

İsnadın hakikî veya mecâzî kabul edilmesinde belirleyici bir faktör de mütekellimin inancıdır.⁷² Bu nedenle müellif *Îcâz*'da akli hakikati "bir fiil veya fiilimsinin -konuşan kişinin zahirdeki inancına göre- o fiilin fâiline isnâd edilmesi" şeklinde tanımlamıştır. Sekkâki ise 'kendisiyle mütekellimin itikadındaki hükmün ifade edildiği cümledir' şeklinde tarif eder.⁷³ Örneğin tevhit inancına sahip bir kişinin *أَنْبَتَ اللَّهُ الْبَيْتَ* "Allah, baklayı bitirdi" demesi; böyle bir inanca sahip olmayan kişinin ise *أَنْبَتَ الرَّيْبُغَ الْبَيْتَ* "İlkbahar baklayı bitirdi" demesi gibi. Bu iki örnekte " *أَنْبَتَ* bitirdi" fiili sözü söyleyen kişinin inancına göre hakikî fâiline isnâd edilmiştir. Muvahhidin sözünde akli açıdan, mülhidin sözünde ise itikat açısından bir isnâd söz konusudur.⁷⁴

⁶⁹ Alevî, *el-Îcâz*, 118.

⁷⁰ el-Mâide 5/9.

⁷¹ en-Nûr 24/45.

⁷² İsmail Durmuş, "Mecaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/220.

⁷³ Sekkâki, *Miftâhu l-'ulûm*, 399.

⁷⁴ Alevî, *Tirâz*, 518; Alevî, *el-Îcâz*, 119.

4.1.2. Aklî Mecaz

Alevî aklî mecazı *Tırâz*'da *هُوَ أَنْ إِسْنَادَهَا إِلَى فَاعِلِهَا يَفْضِي الْعَقْلُ بِاسْتِحْوَاطِهِ* "Bir fiilin fâiline isnadını, aklın imkânsız gördüğü mecazdır"⁷⁵ şeklinde tarif eder. *el-Îcâz*'da ise *هُوَ إِسْنَادُ الْفِعْلِ إِلَى مَا لَيْسَ فَاعِلًا لَهُ عَلَى الْحَقِيقَةِ بِالتَّأْوِيلِ* "Bir fiilin, fâili olmayana hakikat yolu ile değil de tevil yoluyla isnâd edilmesidir"⁷⁶ şeklinde tanımlar. Aklî mecaza, özne-yüklem ilişkisine bağlı olarak aklın tasarrufuyla cümlede meydana geldiği için mürekkep mecaz (cümlede mecaz) ismi de verilmiştir. Bir cümlede aklî mecaz olup olmamasında temel etken vaz' değildir.⁷⁷ Çünkü cümledeki her bir lafız, vaz' açısından hakiki anlamlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla vaz' açısından bir mecaz yoktur. Örneğin وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ الْيَبْرُوتَ "Yeryüzü içindekileri dışarıya çıkarıp attığı zaman"⁷⁸ ayetinde الإخراج kelimesi "çıkarmak" anlamını göstermesi açısından hakikattir. الْأَرْضُ kelimesi de aynı şekilde asli anlamı olan "yer(yüzü), toprak" anlamını göstermesi bakımından hakikattir. Burada mecaz أَخْرَجَ fiilinin الْأَرْضُ lafzına isnad edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu ve benzeri ayetlerde⁷⁹ mecaz isnad yoluyla ortaya çıktığı için müsned ile müsnedün ileyh için dört durum söz konusu olmaktadır:

Birinci durum: Her ikisinin de hakikat olması: Örneğin أَنْبَتَ الرَّبِيعُ الْبَقْلَ "İlkbahar baklayı bitirdi" cümlesinde hem müsned olan أَنْبَتَ fiilinin ve hem de müsnedün ileyh (fâil) olan الرَّبِيعُ lafzının kullanımı hakikattir. Burada mecaz أَنْبَتَ fiilinin الرَّبِيعُ lafzına isnadında meydana gelmiştir. يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا "çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden"⁸⁰ ayetinde de يَجْعَلُ fiili ile الْوِلْدَانَ lafzı hakikat olup mecaz, fiilin يَوْمًا lafzına isnadında ortaya çıkmaktadır.

İkinci durum: Her ikisinin de mecaz olması: Örneğin أَحْيَا الْأَرْضَ سَبَابُ الرِّمَانِ "Zamanın gençliği (bahar) toprağa hayat verdi (verimli yaptı)" cümlesinde أَحْيَا الْأَرْضَ ifadesi 'canlılığın kendisinden çekilip alınması ve sonra tekrar iade edilmesi (verimsiz bir halde iken verimli hale getirilmesi)' anlamında mecazdır. سَبَابُ الرِّمَانِ ifadesi de 'bahar' anlamında mecazdır. Dolayısıyla isnadın her iki tarafı (müsned ve müsnedün ileyh) mecazdır.

Üçüncü durum: Müsnedin hakikat, müsnedün ileyh'in mecaz olması: Örneğin

⁷⁵ Alevî, *Tırâz*, 518.

⁷⁶ Alevî, *el-Îcâz*, 119.

⁷⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm belâgat*, 463.

⁷⁸ ez-Zilzâl 99/2.

⁷⁹ el-Enfâl 8/2; Yûnus 10/24; el-Kasas 28/4; Mü'min 40/36.

⁸⁰ el-Müzzemmil 73/17.

أُنْبَتِ الْبَيْتُ شَبَابَ الزَّمَانِ “Zamanın gençliği (bahar), baklayı bitirdi” cümlesinde müsned olan أَنْبَتِ fiili hakikat; müsnedün ileyh olan الزمانِ شَبَابِ terkibi ise ‘bahar ’ anlamında mecazdır. أَنْبَتِ fiilinin الزمانِ شَبَابِ isnadı aklî mecazdır.

Dördüncü durum: Müsnedin mecaz, müsnedün ileyh hakikat olması: Örneğin أَحْيَا الْأَرْضَ الرَّبِيعُ “Bahar toprağa hayat verdi” cümlesinde müsned olan أَحْيَا fiili ‘verimli yapmak ’ anlamında mecaz; müsnedün ileyh olan الرَّبِيعُ lafzı ise hakikattir. أَحْيَا fiilinin الرَّبِيعُ lafzına isnadı aklî mecazdır.⁸¹

Alevî aklî mecaza dair verdiği bu bilgilerden sonra bir ibarenin mecaz olduğu, birtakım karineler (ipuçları) ile bilinebileceğini belirtir. Bu karineler:

Aklî karine: أَحْيَانِي الْكَيْفِي بِطَلْعَتِكَ “Yüzünü görmek bana hayat verdi (beni mutlu etti)” cümlesinde أَحْيَا fiilinin الْكَيْفِي lafzına isnadı mecazdır. مَحَبَّتُكَ جَاءَتْ بِي إِلَيْكَ “Sana olan muhabbetim beni sana getirdi” cümlesinde ise جَاءَتْ fiilinin ‘مَحَبَّةٌ’ isnadı mecazdır. Her iki fiilin faillerine isnadı aklen imkansızdır. Bu nedenle biz, bu ve benzeri cümlelerdeki isnadın mecaz olduğuna hükmederiz.

Basit (adeten ya da örfen hakikat olmadığını gösteren) karine: هَرَمَ الْأَمِيرُ الْجُنْدَ “Kral orduyu yendi” ve قَتَلَ الْأَمِيرُ اللَّصَّ “Kral hırsız öldürdü” cümlelerinde هَرَمَ ve قَتَلَ fiillerinin الْأَمِيرُ lafzına isnatlarının mecaz olduğu örf yoluyla bilinir. Çünkü bu fiilleri gerçekleştiren hakikatte kralın kendisi değil emrindeki asker veya görevlilerdir.

Lafzî karine: رَاضِيَةً رَاضِيَةً “hoşnut olacağı bir hayat içinde”⁸² ayetindeki رَاضِيَةً kelimesi مَرْضِيَّةٌ anlamında mecazdır. نَهَارُهُ صَائِمٌ لَيْلُهُ قَائِمٌ “onun gündüzü oruçlu gecesi ise kıyamdadır (gündüzleri oruç tutar geceleri namaz kılar)” cümlesinde “oruç tutmak” ve “kıyamda durmak” fiilimsileri, gündüz oruç tutulduğu (مَصُومٌ) ve gece namaz kılındığı (مَقُومٌ) anlamında kullanılmış, mefûliyet alakası (ism-i meful yerine ism-i fâilin kullanılması) ile mecazî isnâd olmuştur.⁸³

Müellifin el-îcâz’da karineyi lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayırdığı; yukarıda adı geçen aklî ve basit karineyi manevî karine içerisinde saydığı görülür.

Lafzî karine: ‘Lafızda meydana gelen karine ’olarak tarif ederek Buhtürî’nin (ö. 284/897) şu beytini misal verir:⁸⁴

⁸¹ Alevî, *Tirâz*, 519; Alevî, *el-îcâz*, 119-120.

⁸² el-Kâria 101/7.

⁸³ Alevî, *Tirâz*, 519.

⁸⁴ Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî el-Buhtürî, *Dîvânü l-Buhtürî* (Beirut: Dâru’s-Sadr, 1995), 2/356; Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Delâilü l-i’câz* (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 2004), 299.

وَصَاعِقَةٌ مِنْ نَضْلِهِ تَنْكِفِي بِهَا عَلَى أَرْوَسِ الْأَقْرَانِ حَمْسُ سَحَابٍ

“Onun kılıcının darbesinden öyle yıldırımlar çıkar ki

Cömertlikte bulutlar gibi olan beş parmağı o yıldırımları akranlarının başına taşır”

Alevî beyitteki نَضْلِهِ مِنْ ifadesinin صَاعِقَةٌ kelimesini açıklayarak bu kelimenin hakikat değil mecaz olduğunu gösterdiğini belirtir. Ebü'n-Necm el-Fazl b. Kudâme er-Râciz el-İclî'ye (ö. 125/743) ait olan şu beyitte de aynı durum söz konusudur.

مَيَّرَ عَنْهُ فُنُرَعًا عَنْ فُنُرُعِ جَذْبُ اللَّيَالِي أَبْطِييَ أَوْ أَسْرِعِي

“Saçlarımın bir kısmını diğerinden ayıran (döken) -ister yavaş ister hızlı olsun- gecelerin geçip gitmesidir.”⁸⁵

Beyitte şairin مَيَّرَ fiilini hakiki manada جَذْبُ اللَّيَالِي isnad ettiği düşünülebilir. Ancak daha sonra gelen اِطْلُعِي لِلشَّمْسِ اِطْلُعِي ifadesi söz konusu isnadın mecazî olduğunu gösteren lafzî bir karinedir.⁸⁶

Manevî karine: “Müsnedin, müsnedün ileyhe isnadını aklın zaruri olarak ya da nazar ve istidlal (düşünüp akıl yürütme) ile imkânsız görmesi” şeklinde tanımlar. Tırâz'da aklî karine başlığı altında verdiği بَطْلُعَتِكَ اِحْيَائِي اِكْتِحَالِي بَطْلُعَتِكَ kelimesinin misal verir. اِكْتِحَالِي kelimesinin اِحْيَائِي fiilinin faili olmasının aklın imkansız olduğunu bu nedenle mecaz kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Nazar ve istidlâl ile ortaya çıkan mecaza ise şu beyti misal verir:

أَشَابَ الصَّغِيرَ وَأَفْنَى الْكَبِيرَ كَرُّ الْغَدَاةِ وَمَرُّ الْعِشِيِّ

“Akşamın geçişi ve sabahın tekrarı (zamanın akıp gitmesi) küçüğü kocaltı, büyüğü de öldürdü.”⁸⁷

Şair أَفْنَى ve أَشَابَ fiillerini zamana bağlamıştır. Fakat şairin muvahhit (tevhit inancına sahip) biri olması, mecâzî isnad olduğunu gösteren manevî bir karinedir.⁸⁸

Alevî'ye göre aklî mecazın diğer bir adı mürekkep (cümlede) mecazdır. Müellif,

⁸⁵ Ebü'n-Necm el-İclî el-Fazl b. Kudâme er-Râciz, *Divânu Ebî'n-Necm el-İclî* (Şam: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 2006), 257; Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 48.

⁸⁶ Alevî, *el-İcâz*, 120.

⁸⁷ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Esrâru'l-belâga*, thk. Mahmûd Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1991), 371.

⁸⁸ Alevî, *el-İcâz*, 120-121.

“أنَّبتَ الرَّبِيعَ الْبُغْلَ” başlığı altında, Sekkâkî'nin misallerde istiâre-yi mekniyye bulunduğunu bu nedenle onun akli mecazı kabul etmediğini söyler. Sekkâkî'ye göre الرَّبِيعَ lafzı, hakiki fâilden kinaye edilmiş bir istiâre-i mekniyyedir. أَنْبَتَ fiilinin ilkbahara isnad edilmesi de bu istiarenin karinesidir.⁸⁹ Alevî'nin bu ifadelerinden Sekkâkî'nin eserini *Tirâz*'ı yazarken okuduğu anlaşılıyor. Müellif, içlerinde Abdülkâhir el-Cürcânî⁹⁰, Zemahşerî⁹¹, Fahreddin er-Râzî'nin⁹² de bulunduğu pek çok belâgat âliminin de bu gibi cümleleri isnatta mecaz olarak kabul ettiklerini vurgular.⁹³

4.2. Haber Veren İtibarı ile İsnâd

Alevî'ye göre müsned ile müsnedün ileyh arasındaki hükümden ibaret olan haber ya vakiya mutabıktır ya da değildir. Eğer mutabık ise bu sıdk “doğru haber”, mutabık değilse kizb “yalan haber” adını alır. Bir habere doğru veya yalan şeklinde hüküm vermek (birbirine zıt olan) olumlu veya olumsuz hüküm vermek anlamına geldiği için (doğru veya yalan haber dışında kalan) üçüncü bir hüküm içeren haber çeşidinin bulunması imkânsız olup mantık kaidelerince sabit olan zaruri bir bilgidir.⁹⁴

Müellif, Kazvîni'nin Câhız'dan naklettiği “eğer mütekellimin bir itikadı veya zannı varsa bu haber doğru veya yanlış olarak nitelendirilemez”⁹⁵ şeklindeki iddiayı kabul etmez. Alevî haberin haber olması itibarıyla vakiya mutabık olması durumunda doğru haber, vakiya mutabık olmaması durumunda yalan haber olduğuna hükmedildiğini belirtir. Bunun üzerine bir ekleme yapılmasının ya da bu iki hüküm dışında bir hüküm verilmesinin söz konusu olamayacağını düşünür.⁹⁶

4.3. İhtimâl İtibarı ile İsnad

Alevî doğru olan her haberin yalana, yalan olan her haberin de mutlaka doğruya ihtimalinin olduğunu düşünür. Çünkü haberin hakikatinde (tanımında) doğru ve yalana ihtimalinden söz edilir. Bazı haber cümlelerinin yalana ihtimalinin bulunmaması ancak ârizî (sonradan olan) bir delalet ve o haberin doğru olduğunu gösteren bir delil ile gerçekleşir. Allah Teâlâ ve Resulullah'tan (sav) sadır olan

⁸⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 401.

⁹⁰ Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz*, 293.

⁹¹ Ebu'l-Kâsım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ikî-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008), 1/191-192.

⁹² Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz*, 89.

⁹³ Alevî, *Tirâz*, 520; Alevî, *el-îcâz*, 121.

⁹⁴ Alevî, *el-îcâz*, 122.

⁹⁵ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 48.

⁹⁶ Alevî, *el-îcâz*, 122.

haberler yalana ihtimali bulunmayan haberlerdir. Zira adı geçenlerde ismet sıfatının bulunması verdikleri haberlerin yalan olduğunu imkânsız kılan bir delildir.

Yalan olduğu kesinleşmiş haberlerde de aynı durumun geçerli olduğunu belirten Alevî, zarurî ve nazarî ilimlere zıt olan haberleri buna örnek gösterir. Örneğin إنا إله العالم قديم "Şüphesiz biz bir denizin derinliklerindeyiz" ve "Alem elbette ezelîdir" gibi cümleler doğruya ihtimali bulunmayan yalan haberler kategorisine girerler.⁹⁷

Sonuç

Yahyâ b. Hamza el-Alevî belâgat alanında edebiyat ve kelâm ekollerini birleştirerek kendine özgü bir ifade tarzı geliştirmiştir. Alevî belâgat alanında iki önemli eser kaleme almıştır: "*Tırâz*" ve onun daha sistematik bir biçimi olan "*el-Îcâz*." "*Tırâz*"da, edebiyat ve kelâm ekollerini sentezleyerek özgün bir üslup ortaya koymuştur. "*el-Îcâz*"da ise Sekkâkî'nin "*Miftâhu'l-ûlûm*" adlı eserindeki düzeni kullanarak, "*Tırâz*"da dağınık halde bulunan konuları daha titiz ve sistematik bir şekilde incelemiştir. Bu sistemli eser, "*Tırâz*" üzerine yapılacak şerh ve haşiye türündeki diğer çalışmalara olan ihtiyacı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ülkemizde "*Tırâz*" üzerine sınırlı sayıda çalışma yapılırken "*el-Îcâz*" üzerine henüz bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Alevî "*Tırâz*"da meânî ilmine geniş yer vermiştir. Bu ilmin konularından biri olan haberî cümle veya inşâî cümle hakkında belâgat âimleri tarafından ileri sürülen çeşitli tanımları eleştirmiştir. Alevî bu tanımların çoğunun kusurlu olduğunu, kısır döngüye yol açtığını ve mantık kurallarına aykırı düştüğünü belirterek kabul etmemiştir. Müellif, bir cümlenin haber cümlesi veya inşâ cümlesi olup olmadığını belirlemek için tanım yapmaya gerek olmadığını savunmaktadır.

Alevî'ye göre bir cümlede isnadın var olabilmesi için müsned ve müsnedün ileyh arasında açık bir hüküm bulunmalıdır. Cümlelerin ifade edilmiş şekilleri, yani belâgat açısından kullanılan dilin türü, muktezâ-yı hâle (muhababın durumuna) bağlı olarak değişir. Alevî'nin isnad meselesini ele alırken bir fiilin fâile isnâd edilmesini dil bilimsel ve anlamsal açılarından üç farklı kategoriye ayırması, onun yenilikçi ve orijinal bir yaklaşımı benimsediğini gösterir.

Bu bağlamda Alevî'nin çalışmaları, belâgat ilminin gelişimine önemli katkılar sağlamış ve hem dil bilimsel hem de anlambilimsel analizlerde yeni perspektifler sunarak belâgat çalışmalarına özgün bir boyut kazandırmıştır. Bu eserler, belâgat ve edebiyat alanındaki öğrencilere ve araştırmacılara konuları derinlemesine anlamaları ve değerlendirmeleri için güçlü bir temel sunmaktadır.

⁹⁷ Alevî, *el-Îcâz*, 122-123.

Kaynakça

- Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-. *el-Îcâz li-esrâri Kitabi't-Tırâz fi ulûmi hakâiki'l-i'câz mine'l-ulûmi'l-ma'neviyye ve'l-esrâri'l-Kur'aniyye*. thk. Bin İsa Bâtâhir. Beyrut : Dârü'l-Medari'l-İslâmî, 2007.
- Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-. *eṭ-Ṭırâzü'l-müteẓammin li-esrâri'l-belâga ve ulûmi hakâiki'l-i'câz*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Ali Hüseyin Hammâdî. "el-Mustalahu'l-belâğî inde'l-Alevî beyne'l-ibda' ve's-ş-şümûl ve'l-işkâl". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 98 (ts.), 41-55.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şâhin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Arslan, Hüseyin. "Kadim iki belâgat eserinin mukayesesi: Miftâhu'l-'Ulûm ve Telhîsu'l-Miftâh". *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2019), 596-611.
- Atallâh, Melike b. *Ulûmu'l-belâga inde'l-Alevî el-Yemenî beyne't-taklîd ve't-teysîr ve't-tecdâd*. Cezâyir: Kasdi Merbah, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Buhtürî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî el-. *Dîvânu'l-Buhtürî*. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1995.
- Bulaşar Mursî. "Hakikatü'l-i'câz min hilâli Kitâbi't-Tırâz". *Mecelletü İlmiyye Muhakkeme* 4/3 (2020), 174-184.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-. *Delâilu'l-i'câz*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2004.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-. *Esrâru'l-belâga*. thk. Mahmûd Şâkir. Cidde: Dârü'l-Medenî, 1991.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf el-. *el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh*. Marmara Üniversitesi, 2009.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâga Tatavvur ve Târîh*. Kahire: Daru'l-Meârif, 9. Basım, 1965.
- Durmuş, İsmail. "Mecaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/217-220. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-. *Cevâhiru'l-belâga fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sâdir, 1993.
- Kazvînî, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahman el-. *Telhîsü'l-Miftâh*. thk. Yasin el-Eyyûbî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2. Basım, 2002.
- Kazvînî, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahman el-. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. thk. Muhammed Abdülmünim el-Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 3. Basım, 2010.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Köktaş, Yavuz. "Hadislerin Anlaşılmasında Belagat İlminin Önemi" 4/12 (Haziran 2002).
- Kudâme er-Râciz, Ebû'n-Necm el-İclî el-Fazl b. *Dîvânu Ebî'n-Necm el-İclî*. Şam:

- Mecma' u'l-Lugati'l-Arabiyye, 2006.
- Matlûb, Ahmed. *el-Bahsu f-belâğî inde f-Arab*. Bağdat: Dâru'l-Câhiz, 1982.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu mustalahâti f-belâğîyye ve tatavvurihâ*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 2. Basım, 1996.
- Nişli, Mehmet Can. *et-Tırâz Adlı Eseri Işığında Yahyâ B. Hamza el-'Alevî'de Beyân İlmi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özdoğan, Akif. *Arap Dili ve Belagatında Lafız ve Anlam*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti f-i'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdir, 2004.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-. *Miftâhu f-'ulûm*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-. *Miftâhu f-'ulûm belâgat*. çev. Zekeriya Çelik. Litera Yayıncılık, 2017.
- Şahtû, Ali. *Binâu'n-nass inde İbn Hamza el-Alevî*. Cezayir: Vahran Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Tabâne, Bedevî. *el-Beyânul-Arabî*. Cidde: Dâru'l-Menâra, 7. Basım, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'ikrit-tenzîl ve 'uyûni f-ekâvîl fî vücûhi f-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008.